

*Bu Kitap, vatanını Çanakkale'de kılıcı
ile kahramanca savununurken şehit düşen babası
Ali Rıza'nın aziz ruhuna, aynı vatani kalemi ile
savunan oğlu tarafından ithaf edilmiştir.*

**BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU TARİHİ
I. CİLT
KURULUŞ DEVRİ**

Birinci Baskı : 1989
İkinci Baskı : 1993
Üçüncü Baskı : 2000
Dördüncü Baskı : 2011
Beşinci Baskı : 2016

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi – Sayı: 23⁵

**BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU TARİHİ
I. CİLT
KURULUŞ DEVRİ**

Mehmet Altay KÖYMEN

6. Baskı

ANKARA, 2021

Köymen, Mehmet Altay, 1916-1993

Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi. I. cilt, Kuruluş devri / Mehmet Altay Köymen.
6. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2021.

390 s., [2] s. kroki, [1] katlı harita (renkli), [1] katlı soyağacı : harita (renkli), soyağacı,
kroki ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sayı: 23⁵)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 0116 - 9 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 0117 - 9 (1. c.)

1. Selçuklu İmparatorluğu_Tarih. I. E.a. II. E.a. Kuruluş devri. III. Dizi.

956.014

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun 25.03.2021 tarihli ve 818/40 sayılı
Yönetim Kurulu kararı gereği 2000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-0116-2 (tk.)

ISBN: 978-975-16-0117-9

Baskı

Tarcan Matbaacılık Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedikköy Mahallesi İvedik Caddesi No: 253 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 384 34 35 • Sertifika No: 47663

Baskı Hazırlık

Yargı Basım Yayın Dağ. Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ostim OSB. Mah. Turan Çiğdem Cad. 36/3 Yenimahalle / Ankara

Tel: (0312) 386 11 37 • Faks: (0312) 386 00 39

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	10* - 15*
GİRİŞ	16* - 30*

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DÜNYASINA GİRMEĞEN ÖNCE SELÇUKLULAR	1 - 17
--	---------------

I

OĞUZLAR DEVLETİ VE YAPISI	1
---------------------------------	---

II

DUKAK VE OĞUZ HÜKÜMDARI İLE MÜNASEBETİ	6
--	---

III

SELÇUK VE OĞUZ HÜKÜMDARI İLE MÜNASEBETİ	11
---	----

IV

SELÇUK'UN İSLÂM ÜLKELERİNE DOĞRU GÖÇ ETMESİ	14
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ DEVRESİ	18 - 28
----------------------------	----------------

I

SELÇUK VE AİLESİNİN UC HAYATI	18
-------------------------------------	----

1. UC SAHALARI VE CEND ŞEHRİ	18
------------------------------------	----

2. SELÇUK VE MAİYETİNİN CEND'DEKİ HAYAT VE FAALİYETİ	19
---	----

<i>Selçuk'un Müslüman Oluşu ve Bunun Mânası</i>	21
---	----

<i>Selçuk'un Gazilik Hayatı</i>	23
---------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM DÜNYASI İÇİNDE SELÇUKLULAR 29-160

I

SELÇUKLULAR'IN İSLÂM DÜNYASINA GEÇME- LERİ VE DEVLETLER ARASI SİYASİ HÂDİSELERE KARIŞMALARI	29
1. SELÇUKLULAR'IN SİYASİ BİR KUVVET OLMALARI ...	29
<i>Selçuk'un Cend'deki Hayatının Hukuki Mânası</i>	29
<i>Selçuklu Ailesi ve Faaliyetleri</i>	30
2. ARSLAN'IN SELÇUKLU AİLESİ REİSİ OLMASI VE SELÇUK'UN ÖLÜMÜ	32
3. TURAN'DAN İRAN'A GEÇİŞ	34

II

SELÇUKLULAR'IN MÂVERÂÜNNEHR'E İNİŞLERİ SIRASINDA ORTA VE YAKIN DOĞU'NUN SİYASİ DURUMU	36
1. SELÇUKLULAR'IN MÂVERÂÜNNEHR'E İNİŞLERİ SIRA- SINDA ORTA VE YAKIN DOĞU DEVLETLERİ	36

III

SELÇUKLULAR'IN MÂVERÂÜNNEHR'DE FAALİ- YETLERİ	43
1. SELÇUKLULARIN SÂMÂNOĞULLARI DEVLETİ'NE YAR- DIM ETMELERİ	43
<i>İlk Yardım</i>	43
<i>İkinci Yardım</i>	48
<i>Üçüncü Yardım</i>	59

İÇİNDEKİLER

7*

2. SELÇUKLU ŞEFLERİNİN BİRBİRLERİYLE MÜNA- SEBETLERİ	62
3. BÜTÜN SELÇUKLU AİLESİNİN MÂVERÂÜNNEHR'E İNMESİ	63
4. SÂMÂNÖĞULLARI DEVLETİ'NİN YIKILMASI İLE DEĞİ- ŞEN SİYASİ ŞARTLAR KARŞISINDA SELÇUKLULAR ...	64
5. MÂVERÂÜNNEHR'DE SELÇUKLULAR'IN MÜTTEFİKİ YENİ BİR DEVLETİN KURULMASI	68
6. KARŞILIKLI İTTİFAK SİSTEMİ	70
<i>Gazneli - Karahanlılar Devletleri İttifakı ve Selçuklu- lar'la Ali Tekin'e Karşı Siyasetleri</i>	71
<i>Sultan Mahmud - Kadir Han Buluşması ve Alınan Kararlar</i>	73
7. SELÇUKLU BAŞBUĞU ARSLAN'IN ESİR VE HAPİS EDİLMESİ	78

IV

ARSLAN'IN ESİR DÜŞMESİNDEN SONRA SEL- ÇUKLU AİLESİ	96
1. TUĞRUL VE ÇAĞRI BEYLER	96
A. KARAHAHLILAR HİZMETİNDE TUĞRUL VE ÇAĞRI BEYLER	96
B. ÇAĞRI BEY'İN BATI SEFERİ VE SELÇUKLU BAŞ- BUĞU ARSLAN	104
2. TUĞRUL VE ÇAĞRI BEYLER'İN SELÇUKLU AİLESİNİN BAŞINA GEÇMELERİ	115
<i>Ortak Başbuğluk Sistemi</i>	128
<i>Yeni Başbuğlarla Ali Tekin'in Münasebetlerinin Neticeleri</i>	129

V

SULTAN MAHMUD'UN ÖLÜMÜ VE OĞLU MESUD'UN TAHTA GEÇMESİYLE DEĞİŞEN ŞARTLAR VE SELÇUKLULAR	131
1. GAZNELİLER DEVLETİ'NİN İÇ VE DIŞ SİYASETİ; BUNDA SELÇUKLULAR'IN YERİ	132
2. GAZNELİLER DEVLETİ'NİN, ALİ TEKİN İLE SELÇUKLULAR'A KARŞI HAREKETE GEÇMESİ	140
3. HÂREZM'DE BAĞIMSIZLIK HAREKETİ VE SELÇUKLULAR'IN DÂHİL BULUNDUĞU ÜÇLÜ İTTIFAK	145
4. MÜTTEFİKLER'DEN ALİ TEKİN'İN ÖLÜMÜ İLE ORTAYA ÇIKAN YENİ ŞARTLAR VE SELÇUKLULAR	149
5. HÂREZMŞAH HÂRUN'UUN ÖLÜMÜ İLE ORTAYA ÇIKAN ŞARTLAR VE SELÇUKLULAR	159

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEVLET KURMA YOLUNDA SELÇUKLULAR 161-335

I

GAZNELİLER DEVLETİ'NİN BİR İÇ SİYASET MESELESİ OLARAK SELÇUKLULAR	163
1. HORASAN'A DAHA ÖNCE GEÇMİŞ OLAN OĞUZLAR ..	165
<i>Sultan Mahmud Devrinde Oğuzlar</i>	165
<i>Sultan Mesud Devrinde Oğuzlar</i>	174
2. TUĞRUL VE ÇAĞRI BEYLER'İN HORASAN'A GEÇMELERİ	197
<i>Selçuklular'ın Horasan'a Geçişleri Karşısında Gazneli'ler Devleti'nin Aldığı Tedbirler</i>	201
<i>Selçuklular'ın Gazneliler'e Karşı ilk Zaferi</i>	212
<i>Kazanılan Zaferin Gazneliler ve Selçuklular Bakımından Neticeleri</i>	218
<i>Selçuklular'la Gazneliler Arasında Müzakere ve Anlaşma</i>	223

İÇİNDEKİLER

9*

<i>Gazneliler'le Yapılan Anlaşmanın Selçuklular Tarafından Bozulması</i>	228
<i>Selçuklular'ın Yen İttifak Sistemleri Kurmaları</i>	230
3. YENİ HÂDİSELER VE ALINAN TEDBİRLER	232
4. SELÇUKLULAR'IN İKİNCİ ZAFERİ	248
5. SELÇUKLU ZAFERİNİN GAZNELİLER ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ	253
6. ZAFERİN SELÇUKLULAR BAKIMINDAN TESİRLERİ VE NİŞÂPÖR'UN İLK İŞGALİ	260
7. SULTAN MESUD'UN SELÇUKLULAR ÜZERİNE BIZZAT YÜRÜMESİ VE GALİBİYETİ	278
8. GAZNELİLER'İN SELÇUKLULAR'LA ANLAŞMA TEŞEBBÜSLERİ VE MÜTAREKE	298
9. MÜTAREKE'NİN SELÇUKLULAR TARAFINDAN UYGULANMAMASI	312
10. KARŞILIKLI HAZIRLIKLAR VE İTTİFAKLAR	313
11. SULTAN MESUD'UN SELÇUKLULARI TAKİBE GEÇMESİ	315
12. SELÇUKLULAR'LA KARŞILAŞMA	324

BEŞİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULMASI 336 - 66

I

DANDANAKAN SAVAŞI	336
1. GAZNE ORDUSUNUN BOZGUNA UĞRAMASI VE KAÇMASI	338
2. SAVAŞ ERTESİNDE SELÇUKLULAR	343
3. SAVAŞIN VASIFLARI VE TAHLİLİ	345

II

YENİ KURULAN DEVLETİN TANZİM VE TEŞKİLİ	351
1. DEVLETİ MEYDANA GETİREN UNSURLAR	351
2. BÜYÜK KURULTAY VE ALINAN KARARLAR	356
3. KURULAN SELÇUKLU DEVLETİNİN MAHİYETİ	363

BİRİNCİ CİLDİN SONU

Metin dışında 1 renkli harita, 2 kroki, 1 soy kütüğü vardır.

Ö N S Ö Z

B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u tarihi, başlangıçta iki cilt olarak tasarlanmıştı ve önce ikinci cildi neşredilmişti¹. B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u'nun kuruluşu, ilk hükümdarı T u ğ r u l B e y, İkinci hükümdarı A l p A r s l a n ve nihayet üçüncü hükümdarı M e l i k Ş a h zamanları, "İlk İmparatorluk Devri" adı altında ilk cildi teşkil edecekti. Bu plân aşağıda söz konusu edilecek olan «Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun devrelere Bölünmesi»ne göre yapılmıştı (1 - İlk İmparatorluk Devri; 2 - İkinci İmparatorluk Devri). Ancak sonradan bu kadar uzun bir devrin bir cilt altında toplanmasının imkânsızlığı anlaşıldı. Nitekim, sadece Kuruluş Devri üç uzun makale halinde neşredildi². Böylece ilk plânı değiştirmek icabetti: Her Büyük Selçuklu hükümdarına bir cilt ayrıldı ve kuruluş safhası birinci cilt olarak alındı. Her hükümdara bir cilt tahsis edilecek olan bu yeni plâna göre, B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u en az beş cilt olacak demektir. Buna kaç cilt olacağını şimdiden kestiremediğimiz «Bölünme Devri» ve «Selçuklu Devri Medeniyeti»³ dâhil değildir.

İşte daha önce neşredilmiş olup - B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u'nun kuruluşunu konu edinen üç makale bazı ilâvelerle genişletilmiş olarak, bu büyük serinin ilk cildini teşkil etmiştir.

1) M e h m e t A l t a p K ö y m e n B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u Tarihi, cilt: II İkinci İmparatorluk Devri, Ankara 1954 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 528 sayfa.

2) M e h m e t A l t a y K ö y m e n, B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u'nun Kuruluşu, I, II, III, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, XV/1-3 (1957), s. 97 - 191; XV/4 (1957), s. 1-107; XIV/3-4 (1958), s. 1-66.

3) Biraz aşağıda söz konusu edilecek olan A l p A r s l a n zamanı yazılırken S e l ç u k l u devri medeniyetinin temeli atılmıştır. Yapılacak iş, misâlleri bütün Selçuklu devrinden vermekten ibarettir. Böylece, meselâ sadece "Saray Teşkilâtı", "Askerî Teşkilât", "Toplum Hayatı", "Kültür Siyaseti"nin her biri ayrı bir cilt olacaktır.

Biraz yukarıda ifade edildiği gibi, B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u'nun ilk hükümdarı T u ğ r u l B e y bu serinin ikinci cildini teşkil edecek demektir. Bu hükümdar zamanının bir hülâsası K ü l t ü r B a k a n l ı ğ ı K ü l t ü r S e r i s i'nde çıkmıştır⁴. Aslı neşr edilince, ikinci cilt tamam olacaktır. Esasında bu eser, - ortaya çıkan yeni mes'elelerin ilâvesiyle - bütün öteki ciltler için örnek olarak alınacaktır.

İlim hayatımızda bizi en çok meşgul etmiş olan « A l p A r s l a n v e z a m a n ı » adlı büyük eserin siyasi tarih kısmı, yine K ü l t ü r S e r i s i'nde daha önce çıkmıştı⁵. Bu eser A l p A r s l a n devrini bütün yönleriyle ortaya koyan diğer çalışmalarımızla birlikte neşredildiği zaman⁶, serinin 3. cildi de tamamlanmış olacaktır. Yeni baskısı sırasında bu eserin siyasi tarih kısmı daha da genişletilecektir.

4) M e h m e t A l t a y K ö y m e n, T u ğ r u l B e y v e Z a m a n ı, İstanbul, 1976. Ayrıca bk. M e h m e t A l t a y K ö y m e n, İ.A. mad. T u ğ r u l B e y.

5) M e h m e t A l t a y K ö y m e n, A l p A r s l a n v e Z a m a n ı, İstanbul, 1972.

6) M e h m e t A l t a y K ö y m e n,

1 — A l p A r s l a n Z a m a n ı S e l ç u k l u S a r a y T e ş k i l â t ı v e H a y a t ı. Ank. Üniv. D.T.C. Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, VI/6-7 (1966), s. 1-100;

2 — A l p A r s l a n Z a m a n ı S e l ç u k l u A s k e r i T e ş k i l â t ı, ayn. dergi, V/8-9 (1967), s. 1-73.

3 — A l p A r s l a n Z a m a n ı T ü r k E v i, S e l ç u k l u A r a ş t ı r m a l a r ı D e r g i s i, III (1971), s. 1-14.

4 — A l p A r s l a n Z a m a n ı T ü r k B e s l e n m e S i s t e m i, ayn. dergi, s. 15-50.

5 — A l p A r s l a n Z a m a n ı T ü r k G i y i m - K u ş a m ı, ayn. dergi, s. 51-90.

6 — S e l ç u k l u Ş i i r l e r i n e g ö r e T ü r k l e r ' i n K ü l t ü r S e v i y e s i, ayn. dergi, 119-143.

7 — A l p A r s l a n Z a m a n ı T ü r k T o p l u m H a y a t ı, ayn. dergi, IV (1973), s. 1-73.

8 — A l p A r s l a n Z a m a n ı S e l ç u k l u K ü l t ü r M ü e s s e s e l e r i: I. Ü n i v e r s i t e l e r, ayn. dergi, s. 7-123.

9 — A l p A r s l a n Z a m a n ı B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u D i n i S i y a s e t i, ayn. dergi, 127-155.

Neşr edilmekte olan "A l p A r s l a n Z a m a n ı H ü k ü m e t T e ş k i l â t ı (bk. S e l ç u k l u D e r g i s i, V-VI (1979), s. 1 vdd.) ile yazmakta olduğumuz "A l p A r s l a n Z a m a n ı İ k t i s a d i S i y a s e t i" bunlara ilâve edildiği zaman 800 sayfadan fazla büyük bir kitap olacaktır.

«Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi»nin 4. cildini teşkil edecek olan Melik - Şah , Prof. İbrahim Kafesoğlu tarafından yazılmıştır⁷. Eserin neşrinden bu yana elimize geçen bol malzemenin ilâve edilmesi suretiyle ve bu esere dair yaptığımız tenkidin ışığı altında⁸ Melik - Şah zamanına dair yeni bir eser meydana getirmek, pek fazla zaman almayacaktır.

Yukarıdan beri verilen bilgiye göre, 1954 yılında 2. cilt olarak neşredilmiş olan büyük eser (İkinci İmparatorluk Devri)⁹ serinin 5. cildini teşkil edecek demektir. Bu eserin -o zamandan bu yana elimize geçen yeni malzemenin ilâvesiyle - genişletilmesi ve tamamlanması gerekeceği tabiidir.

Bu plân gerçekleştirildiği takdirde, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, ilk defa her yönüyle ele alınıp bir bütün halinde ortaya konmuş olacaktır.

Verilen bu kısa bilgiden anlaşılacağı üzere, beş ciltlik serinin birinci cildini teşkil eden bu eser, bunu takibedecek eserlere bir nev'i "Giriş" teşkil edecektir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu ilk defa bir bütün olarak bu eserle ele alınmış bulunmaktadır¹⁰. Bununla beraber bu eser bir başlangıçtır. Aynı imparatorluğun kuruluşu üzerinde daha çok durmak gerekeceği tabiidir.

Bu imparatorluğun kuruluşu başka kuruluşlarla, meselâ Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ile mukayese edildiği zaman, çok uzun sürmüştür denebilir. Gerçekten, kuruluş dede Selçuk'la başlamış, torun Tuğrul Bey

7) İ. Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, 1953.

8) Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları I. Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah Devrine Dair Bir Eser Münasebetiyle. Belleten XVII/68 (1953), s. 537-604.

9) Bk. yukarı, not 2.

10) Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu, C. Cahen, C. F. Bosworth, Kouymjian ve Hassan vs. tarafından ele alınmıştır (bk. bibliografya).

ve Çağrı Bey'le de tamamlanmıştır. Böylece kuruluş devresi en az 90-100 yıl sürmüş demektir. Bu arada Selçuklu ailesinin liderliği, Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun yine bir Türk hükümdarı olan Gazneli Mahmud tarafından hileyle yakalanıp tevkif edilmesinden sonra el değiştirmiş, Selçuk'un öteki oğlu Mikâil'in oğulları Tuğrul Bey ile Çağrı Bey'in eline geçmiştir. Selçuk'un içinden çıktığı Oğuzlar Devleti'nin başındaki hükümdar gib "yabgu" ünvanını alan Arslan'ın, derece derece yükselerek, devletler arası siyasi münasebetlerde büyük roller oynadıktan sonra böylece siyaset sahnesinden çekilmesi, Selçuklular için büyük bir darbe olmuştur. Nitekim, Tuğrul Bey ile Çağrı Bey, gerek iç siyasette, gerekse dış siyasette amcaları Arslan'ın bıraktığı yerden başlayamamışlardır. Tuğrul Bey ile Çağrı Bey kardeşlerin, amcalarının durumuna gelebilmek için ne kadar uğraştıkları kitapta belirtilmeğe çalışılmıştır. Öte yandan, liderliğin Selçuklu ailesi içinde el değiştirmesi, ailenin bu iki kolu arasında Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi boyunca süren - gizli veya açık - bir rekabetin doğmasına sebep olmuştu: Anadolu Selçukluları Devleti'nin başına geçen Arslan'ın torunları, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına geçebilmek için muhtelif şekillerde teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Tuğrul Bey ve Çağrı Bey kardeşler, amcaları Musa'yı da yanlarına alarak, üçlü liderlik sistemine sahip olduktan sonra, tıpkı amcaları Arslan gibi, Gazneliler Devleti'ne karşı ittifak sistemi kurmayı, dış siyasetlerinin esası saymışlardır. Buna rağmen, onlar İslâm dünyasına geçmelerinden sonra Cend şehrine yerleşen Oğuzlar Devleti soyundan Şah-Melik'in baskınına uğramaktan kurtulamadılar: Bu baskından sonra Selçuklular hemen hemen dedeleri Selçuk'un Cend'e geldiği sıradaki kadar zayıf düştüler. Görülüyor ki, Selçuklu liderleri, devlet kurma durumuna geldiklerini sandıkları zamanlarda büyük felâketlerle karşılaşmışlardır ve işe adeta baştan başlamak zorunda kalmışlardır. Okuyucular bu hususları bu eserde adeta bir roman gibi heyecanla takip edecekler, Selçuklu

liderlerinin irade güçlerini, teşkilâtçılıklarını, engelleri aşmak için aldıkları tedbirleri ve katlandıkları güçlükleri takdirle karşılayacaklar; yabancı soydan halk kitleleri üzerinde devlet kurmanın - kurulan bir devleti yürütmeden, korumadan ve kurtarmadan - çok daha güç olduğunu görecektir. Böylece okuyucu bu kitapta Selçuklular'ın hayatlarındaki iniş-çıkışları, bu arada Gazneliler Devleti'nin, Horasan dışında iken dış siyasetinde, Horasan'da iken iç siyasetlerinde oynadıkları rolleri görecektir.

Horasan dışında uzun süren mücadeleleri sırasında netice alamayan Selçuklular, 1035 yılında Gazneliler idaresindeki Horasan'a indikten sonra aradan üç yıl geçmeden bu devleti yenerek, yeni bir devlet kurma yolunda ilk adımı atmışlar, Horasan'a indikleri tarihin beşinci yılında da devleti kurmuşlardır.

Okuyucu, devletin kurulmasını sağlayan sebeplerin neler olduğunu, bu arada Gazneliler Devleti hükümdarı Mes'ud'un hatalarının, Tuğrul Bey ile Çağrı Bey'in devlet adamlığı vasıflarının kuruluşta ne kadar büyük rol oynadığını açıkça görecektir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşunun belli başlı ana kaynaklara dayanarak, az-çok sistemli bir şekilde ortaya koyan müellif, bu eserinin kusursuz ve noksansız olduğu iddiasında değildir. Ama o, tamamlanması her zaman mümkün olan ilmi bir eser yazdığı inancındadır. Yine o, bu eseri, içte ve dıştaki ilim adamlarının olduğu kadar, aydınların da zevkle okuyacakları ümidini taşımaktadır. Zira, müellefin diğer eserleri, bilhassa bu seride yeniden yayınlanacak olan "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II. İkinci İmparatorluk Devri" adlı eserin dışta bile büyük ilgi uyandırdığı halde" bir derginin sayfaları arasında sıkışıp kalan "Kuruluş Devri" bilhassa memleket dışında pek az araştırmacının dikkatini

11) Meselâ bk. C. E. Bosworth, *The Political and Dynastic History of the Iranian World, The Cambridge History of Iran, Volum 5, the Saliuq and Mongol Periods*, edit. J. A. Boyle, Cambridge, 1968, s. 119, 120, 121, 122, 123, 135, 136, 137, 144, 145, 146, 149, 153, 154, 155.

çekmiştir. Böylece, kitap haline getirmek suretiyle dergide yayınlanmış olan bu çalışmamızı hapisten de kurtarmış oluyoruz.

Sözümüze son vermeden önce bir noktayı daha belirtelim

Milli Tarih araştırmalarının, sırf ilim için yapılmaları yanında -bundan daha az önemli olmıyan - ameli faydaları da vardır: T ü r k aydınları, milli T a r i h i öğrendikçe, mensup oldukları millete ve kendilerine olan güvenleri artacaktır. Bununla, T ü r k milletinin uzun tarih boyunca geçirmekte olduğu en ağır bunalımın önemli bir sebebini de milli tarih araştırmalarının ihmal edilmesinde aramak gerektiğini ifade etmek istiyoruz. Bu ve bunu takip edecek ciltler, bu yolda da faydalı olursa kendimizi pek mutlu sayacağız.

Ankara 12.4.1979

Prof. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN

**BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU TARİHİ**

III. CİLT

ALP ARSLAN VE ZAMANI

Birinci Baskı : 1972
İkinci Baskı : 1983
Üçüncü Baskı : 1992
Dördüncü Baskı : 2001
Beşinci Baskı : 2011
Altıncı Baskı : 2016

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi – Sayı: 23^{b6}

**BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU TARİHİ
III. CİLT
ALP ARSLAN VE ZAMANI**

Mehmet Altay KÖYMEN

7. Baskı

ANKARA, 2021

Köymen, Mehmet Altay, 1916-1993

Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi. III. cilt, Alp Arslan ve zamanı / Mehmet Altay Köymen. — 7. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2021.

xvii, 532, [8] s. resim, harita, [1] katlı harita (renkli), [1] katlı soyağacı) : resim, harita, soyağacı ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sayı: 23^{b6})

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 0116 - 2 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 0479 - 8 (3. c.)

1. Selçuklu İmparatorluğu _ Tarih _ 11. yy. 2. Selçuklu İmparatorluğu _ Tarih, Askeri _ 11. yy. 3. Selçuklu İmparatorluğu _ Sosyal yaşam ve gelenekler _ Tarih _ 11. yy. 4. Selçuklu İmparatorluğu _ Yönetim ve politikalar _ Tarih _ 11. yy. 5. Alparslan (Büyük Selçuklu Devleti Hükümdarı, 1029?-1072) _ Biyografiler. I. E.a. II. E.a. Alp Arslan ve zamanı. III. Dizi.

956.014

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun 25.03.2021 tarihli ve 818/45 sayılı Yönetim Kurulu kararı gereği 2000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-0116-2 (tk.)

ISBN: 978-975-16-0479-8 (3. c.)

Baskı

Tarcan Matbaacılık Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedikköy Mahallesi İvedik Caddesi No: 253 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 384 34 35 • Sertifika No: 47663

Baskı Hazırlık

Yargı Basım Yayın Dağ. Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ostim OSB. Mah. Turan Çiğdem Cad. 36/3 Yenimahalle / Ankara

Tel: (0312) 386 11 37 • Faks: (0312) 386 00 39

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ	XIII
GİRİŞ	1
I	
ALP ARSLAN'IN ÇOCUKLUK VE MELİKLİK ZAMANI	3
II	
ALP ARSLAN'IN BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU TAH- TINA ÇIKMASI VE DEVLETE VERDİĞİ YENİ DÜZEN ..	7
III	
ALP ARSLAN'IN SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ	14
A. Alp Arslan'ın Batı Siyaseti	14
B. Alp Arslan'ın Doğu Siyaseti	40
IV	
ALP ARSLAN DEVRİNİN İÇ MESELELERİ	43
A. Hânedan Âzası-arası Münasebetler ve Taht Mücadeleleri	43
B. Türkmenler Meselesi	45
C. Kumandanlar Meselesi	50
V	
ALP ARSLAN ZAMANINDA ABBÂSÎ HALİFELİĞİYLE MÜNA- SEBETLER	52
VI	
ALP ARSLAN ZAMANINDA BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATOR- LUĞUNUN YAPISI VE İŞLEYİŞİ	59
VII	
SELÇUKLU SARAY TEŞKİLATI VE HAYATI	67
A. Hükümdar	68
1. Hükümdarlık Alâmetleri	74
a. Hükümdarın Unvan ve Lâkablari	74
b. Hutbe	77
c. Sikke	79
d. Taht	80
e. Tâc	83
f. Çetr	83
g. Tırâz	84

h. Bayrak	87
j. Nevbet	88
B. Saray Teşkilatı	89
1. Saray Büyükleri	91
a. Büyük Hâcib ve Hâcibler	91
b. Hares Emirliği	93
c. Vekil-i Hâss	94
d. Silâhdâr	94
e. Âbdâr	95
f. Çaşnigîr	95
g. Şarabdâr	95
h. Câmedâr	95
j. Sâkî	96
2. Saray Küçükleri	97
a. Çavuşlar	98
b. Gecebekçileri, Nöbetçiler, Kapıcılar	98
c. Ferrâşlar	98
d. Müşrif	99
e. Saray Gulâmları	100
C. Saray Hayatı	102
1. Hükümdarın Resmi Hayatı	102
a. Münferit Kabûl	103
b. Resmi Toplu Kabûller	106
2. Hükümdarın Hususi Hayatı	112
a. Hükümdarın Münferit Hususi Hayatı	113
b. Hükümdarın Nedimeleriyle Geçen Hayatı	113
c. Hususi Toplu Görüşmeler	116
d. Hükümdarın Aile Hayatı	122
D. Âdetler, An'aneler ve Merâsimler	126
1. Cülûs	126
2. Veliaht Tayini	128
3. Sarayda Rehineler Bulundurma	130
4. Elçi Teâtisi	131
5. Câsuslar	139
6. Hediye	140
7. Fetihnâme	142
8. Tebrik	143
9. Karşılama ve Uğurlama Merâsimleri	144
10. Saygı Tezâhürleri	147
11. Sevinç ve Sevgi Tezahürleri	149
12. Matem Merâsimleri	151

VIII

HÜKÜMET TEŞKİLATI	155
A. Merkez Teşkilâtı	156
1. Alp Arslan Zamanında Vezirlik	157
2. Büyük Divanı Teşkil Eden Divanlar	178
a. Tuğrâ ve İnşâ Divanı	184
b. İstifâ Divanı	184
c. İshrâf Divanı	185
d. 'Arz Divanı	186
3. Büyük Divana Dahil Olmayan Divanlar	186
B. Eyalet Teşkilâtı	187
1. 'Amidlik	202
2. Şahnelik	218
3. Âmillik	221
4. Nâzırlık	223
5. Muhtesiblik	225
6. Kadılık	226
7. Hatiblik	228
8. Reislik	228

IX

ASKERİ TEŞKİLAT	231
A. İnsan Unsuru	236
1. Gulâm Sistemi	238
2. Gulâmlıktan Yetişen Ümerâ	250
3. Türkmen Ümerâsı	258
4. Vasal Devlet Kuvvetleri	260
5. Şehir ve Bölge Kuvvetleri, Gönüllüler	260
B. Teşkilât	262
1. Ordunun Muharip Kısmı	263
2. Ordunun Gayri Muharip Kısmı	264
3. Rütbe ve Dereceler	265
C. Teçhizat	267
1. Ordunun Silâhları	267
a. Hafif Silâhlar	268
b. Ağır Silâhlar	271
2. At	276
3. Ordu Nakliye Kolları	293

X

TÜRK TOPLUM HAYATI	294
A. Budun	299
B. Boy	303
C. Aile	304
1. Evlenme	306
2. Boşanma	311
3. Akrabalık Münasebetleri	311
4. Evlatlık Müessesesi	312
5. Kan ve Süt Kardeşliği	313
6. Ailede Çocuk	314
7. Köle	315
8. Cariye	317
D. Sosyal Tabakalar	318
1. Büyük Beyler	318
a. Beylerin Yaşayışları ve Karşılıklı Münasebetleri	321
b. Beylerin Askeri Faaliyetleri	322
c. Beylerin Barış Zamanındaki Faaliyetleri	322
d. Beylerin Halk ile Münasebetleri	323
2. Halk	327
a. Meslek ve Zanaat Sahibi Olanlar	327
b. Fakirler ve İşsizler	329
E. Türk Toplumunda İnsanların Karşılıklı Münasebetleri ...	330
1. İnsanların Normal Olmayan Münasebetleri	330
2. Türk Toplumunda İnsan Tipi ve Karakteri	331
3. Toplumda Günlük Hayat	332
a. Türk Toplumunda Yardımlaşma	333
b. Türk Toplumunda Yarışma	338
c. Ferdin Toplum İçindeki Hayatı	344

XI

SELÇUKLU KÜLTÜR MÜESSESELERİ	347
A. Medreseler	347
1. Alp Arslan Zamanında Medreselerin Kuruluşu ..	349
a. Medreselerin Kuruluş Sebepleri	355
b. Bağdad “Nizâmiye” Medresesinin İnşası ...	356
c. Medrese İnşa Edilen Diğer Şehirler	357
d. Bağdad “Nizamiye” Medresesinin Açılması ...	359
B. Selçuklu Medreselerinin İşleyişi	361
1. Medresenin Gelir Kaynakları : Vakıflar	362

İÇİNDEKİLER

IX

2. Medrese Vakıf Gelirlerinin Mikdarı	363
3. Profesör (Müderris)	364
a. Profesörlerin Tayinleri	364
b. Profesörlerin Yetiştirme Dereceleri	367
c. Profesörlerin Hayatlarından Sahneler	367
d. Profesörlerin Şöhret ve İtibarları	369
e. Selçuklu Devleti ve İlim Adamları	370
f. Profesörün Mesken Masuniyeti	372
g. İlim Adamlarının Kıyafetleri	372
h. Profesörlerin Maaşları ve Servetleri	373
i. Profesör - Öğrenci Münasebetleri	374
4. Öğrenciler	375
C. Selçuklu Medreselerinde Öğretilen İlim Kolları	379
D. Medresede Öğrenci Yetiştirme Dışı Faaliyetler	381

XII

SELÇUKLU DEVRİ ŞİİRLERİNE GÖRE TÜRKLER'İN KÜLTÜR SEVİYESİ	383
---	-----

XIII

TÜRK EVİ	401
A. Barınma	401
B. Isınma	408
C. Aydınlatma	410

XIV

TÜRK BESLENME SİSTEMİ	412
A. Hayvanlardan Elde Edilen Besin Maddeleri	412
1. Süt ve Sütten Elde Edilen Yiyecekler	412
a. Yoğurt	414
b. Peynir	415
c. Yağ	415
2. Bal	417
3. Yumurta	417
4. Et ve Beslenme Sisteminde Yeri	418
B. Tarımsal Besin Maddeleri	424
1. Buğday	424
2. Un	424
3. Ekmek	426
4. Yemekler	428
a. Buğday Unundan Yapılan Yemekler	428
b. Darıdan Yapılan Yemekler	429

c. Piringten Yapılan Yemekler	429
d. Tutmaç	429
e. Sebze Yemekleri	431
f. Yenen Yabanî Otlar	431
5. Tatlılar	431
6. İçkiler	432
a. Boza	432
b. Şaraplar	432
c. Kımız	434
d. Bal Şarabı	435
7. Meyveler	435
a. Taze Meyve	435
b. Meyve Suları	435
c. Meyve kurutmaları	436

XV

TÜRK GİYİM KUŞAMI	438
A. Elbise Malzemesi	440
1. Kumaşlar	440
2. Kürkler	442
B. Türk Kıyafeti	443
1. Börk	444
2. Kaftan	445
3. Şalvar	448
4. Çizme	448
5. Ayakkabılar	451
C. Elbise Yardımcıları	452
1. Kuşak	452
2. Kemer	452
3. Uçkur	453
4. Eldiven	453
5. Mendil	453
D. Elbise Bakımı ve Muhafazası	453
E. Süslenme ve Güzelleşme Şekil ve Vasıtaları	454
1. Süslenmede Kullanılan Kıymetli Madenler ve Taşlar	455
2. Süslenme ve Süs Eşyaları	456
a. Küpe	457
b. Gerdanlık	457
c. Bilezik	458
d. Yüzük	458
e. Gözlük	459

İÇİNDEKİLER

XI

3. Güzelleşme	459
4. Güzel Kokular	460
F. Saç Tuvaleti	461

XVI

DİNİ SİYASET	465
A. Din ve Devlet	465
B. Tuğrul Bey Zamanında Devletin Dini Siyaseti	466
C. Alp Arslan Zamanında Devletin Dini Siyaseti	466
1. Din Adamlarının Devlet Teşkilâtı Dışında Hayat ve Faaliyetleri	467
a. Din Adamlarının Hususi Hayatlarından Sahneler	467
b. Din Adamlarının Faaliyet Sahaları	470
2. Din Adamlarının Devlet Teşkilâtı İçinde Hayat ve Faaliyetleri	475
a. Devletin Din Adamlarına Karşı Siyaseti ...	475
b. Din Adamlarının İşgâl Ettikleri Makam ve Memuriyetler	477
3. Devletin Mezheplere, Dini - Fikir Cereyanlara Karşı Tutumu	480

XVII

ZİRAAT VE HAYVANCILIK	484
A. Ziraat Hayatı	484
1. Zirai Hayatın Sınırları	484
2. Neler Üretiliyor?	485
B. Üretimde Rol Oynayan Unsurlar	485
1. İnsan	486
2. Toprak	486
3. Hayvan	490
4. Üretim araçları	491
a. Sapan	491
b. Orak	492
c. Düven	492
d. Kağrı	493
e. Değirmen	493

C. Üretilen Maddeler	494
1. Buğday	494
2. Öteki Zirai Ürünler	497
a. Arpa	497
b. Darı	497
c. Üretilen Diğer Ürünler	497
3. Ot Üretimi	498
4. Meyve ziraati	498
a. Bahçe ziraati	499
b. Meyvecilik	499
c. Sebzecilik	501
D. Hayvancılık	502
1. Koyunculuk	503
BİBLİYOGRAFYA	507
DİZİN	521
KRONOLOJİ, RESİM VE HARİTALAR	

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

Elinizdeki eserin Alp Arslan'ın siyasi tarihini oluşturan kısmı, daha tam olarak yazılmadan önce, Kültür Mestaşarlığı'nın isteği üzerine, ayrı bir cilt halinde yayınlanmıştı¹. Alp Arslan devrinin iç tarihi ise, 1966 yılından başlayarak, 1979 yılına kadar muhtelif dergilerde 11 makale halinde yayın alanına çıktı². Daha sonra, Alp Arslan zamanı siyasi hâdiseleri 1. cildi, sözkonusu edilen makaleler 2. cildi teşkil etmek üzere yeniden basıldı³.

Aynı eserin bu üçüncü baskısında bu iki cilt, tek cilt haline getirildi ve hepsi 5 cilt tutacak olan "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi" serisine dâhil edildi. Böylece, eser, yeni hüviyetiyle bu serinin 3. ciltini oluşturmaktadır. Yalnız, ikinci baskısında ikinci cilt olarak bir araya getirilen makaleler, yayımlandıkları dergilerde farklı puntolarda dizilmiş oldukları için, elinizdeki eserin bu 3. baskısında her iki ciltin de yeniden dizilmesi icab etti.

9 yıl süren (1063-1072) Alp Arslan'ın saltanat zamanına dâir yazılmış -800 sayfa aşan- iki cilt, yeniden dizilirken, özellikle Alp Arslan zamanı siyasi tarihini konu edinen 1. cilti daha da tamamlamak ve notlar ilâve etmek fırsatını bulamadım.

Bununla berâber, bir seri içinde eski hâliyle, ama bir cilt olarak yer alan bu eser, esas itibarıyla, duyulan bir ilmi ihtiyacı karşılayan, az çok orjinal bir eserdir. Nitekim, diğer eserlerim gibi bu eserim de, içte, dışta daima aranmakta ve bir an önce yayınlanması istenmektedir. Türk tarihi araştırmalarında 9 yıl süren bir saltanat zamanı için böylesine ayrıntılı eser, içte ve dışta şimdiye kadar ilk defa olarak ele alınmıştır.

Eser, elden geldiği kadar modern tarih metoolijisine uygun olarak yazıldığı için, onun, yazarın kendisi veya başkaları tarafından tamamlanması her zaman mümkündür.

Zira, okunduğu zaman görülecektir ki, eser yazılırken, bu konularda şimdiye kadar yerli veya yabancı pek az ilim adamının kullandığı ana kay-

¹ Mehmet Altay Köymen, Alp Arslan ve zamanı, Ankara, 1972.

² Makalelerin adları hakkında bkz. Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, cilt : I. Kuruluş Devri, Ankara, 1989, Önsöz, s. 12; not : 6, (Bu eser, adı geçen serinin, görüldüğü gibi, ilk cildini oluşturmaktadır).

³ Bkz. Mehmet Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, I, II, Ankara, 1983.

naklar, hemen hemen ilk defa bu kitabın yazarı tarafından lâıykıyla kullanılmıştır.

1) Alp Arslan'ın saltanat zamanı ile Hükümet Teşkilâtı için İbnü'l-Cevzî ve Sibt İbnî'l-Cevzî'nin Arapça yazılmış eserleri'ni ⁴,

2) Saray Teşkilâtı için Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâsetname adlı eserini ⁵.

⁴ Bu konular için kullanılan kaynakların başında Hilâlû's-Sâbi ile oğlu, Garsü'n-Ni'me M.b. Hilâlû's-Sâbi'nin kaybolmuş -Selçuklu devri tarihi için bitmez tükenmez- bilgi hazinesi olan eserlerini hemen hemen aynen kopye etmiş olan Sibt İbnü'l-Cevzî ve dedesi İbnü'l-Cevzî gelmektedir. Arapça yazılmış olan bu kaynak eserlerine -bu arada Selçuklu devrini ele alan öteki kaynaklara-dair geniş bilgi edinmek için meselâ bkz. Prof. D. Cahen, *La Syrie du Nord a l'Epoque des Croisades*, Paris, 1940, s. 1-100. Ayrıca bkz. Ayn. müellif, *The Histrographie of the Seljuquid Period*, *Historians of the Middle East*, edit. B. Lewis-P.M. Holt, London, 1962.

Bu iki ana kaynaktan ikincisi basılmıştır: İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûk ve'l-Umem*, Haydarâbâd, 1357-1359/1938-1940, cilt: V-X.

Asıl önemli olan kaynak, torununun, yani Sibt İbnü'l-Cevzî'nin yazdığı, henüz Türk ve Batı kitaphıklarının tozlu raflarında el yazması olarak, tümüyle yayınlanmasını dört gözle bekleyen -ki, bu herkesten önce biz Türkler'e düşer- *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yân* adlı büyük eserdir. (Yazmalarına dair bilgi almak için bkz. Cl. Chan, *Les Croniques arabes... Concernant la Syrie, l'Egypt, et la Mesopotlamie*, REI, IV, 1936, s. 334-362). Sibt için bkz. s. 339-40. Ayrıca bkz. J.R. Jewet A.S.L. xxii (1905-6), s. 176. Bu önemli kaynağın Jale Üniversitesi yazmasının tıpkı basımı için bkz. J.R. Jewet, *Mir'ât az-zamân of the Sibt b. al-Gauzi*, Chicago, 1907. (Bu tıpkı basımı kullanmak imkânını bulamadım).

Bu kaynaktan ilk faydalanan yabancı ilim adamlarından biri, Prof. George Makdisi'dir. Selçuklu devrinin türlü meselelerine dair değerli araştırmalar yapan Prof. G. Makdisi 'İbn 'Aqîl' et la Resurgence de l'Islam Traditionaliste au Xle Siècle (Damas, 1963) adlı eserinde, Hanbelî mezhebine mensup İbn 'Aqîl hakkında bu eseri yazarken, onun yaşadığı siyasi ve içtimai muhiti ele almak gereğini duymuştur. Böylece, Selçuklu devrine dair bilgi verirken, Prof. G. Madisi, diğer kaynaklarla berâber, özellikle bu iki kaynağı kullanmıştır.

Bu önemli eser, belki de adından dolayı, Türk tarihçilerinin dikkatlerini hemen hemen hiç çekmemiştir.

⁵ Nizâmü'l-Mülk'ün Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092)'ın emriyle, Farsça olarak kaleme aldığı bu eser, daha yüz yıl önce Batı'da yayınlanmış ve tercüme edilmiştir. (Meselâ, bkz. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, I (Farsça metin), nşr. Ch. Schefer, Paris, 1891; II, Frans. tere. Ch. Schefer, Paris, 1893). Halbuki, rahmetli meslektaşım Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun bulduğu ve yayınlamamı istediği bu kaynak eser, tarafımdan Türkiye'de ilk defa Farsça olarak yayınlanmış ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *Siyerü'l-Mülûk yâ Siyâset-Nâme*, cilt: I (Farsça metin), nşr. Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1976 Türk. Terc. Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, İstanbul, 1983, 2. baskı, İstanbul, 1990. Ben, şimdiye kadar yurt dışında yayınlananlardan çok daha sağlam ve tam olan Farsça metni ve Türkçe tercümesini yayınlamakla kalmadım; bir nevi Selçuklu Devleti Anayasası olan aynı eseri, Selçuklu devlet teşkilâtı için içte ve dışta hemen hemen hiçkimsenin kullanmadığı ölçüde kullandım. Şunu da hemen belirtiyim ki, bu yeni metne dayanarak, eser üzerinde daha çok çalışmak gerekir.

Alp Arslan zamanına dair yaptığım araştırmaları kaleme aldığım sırada, *Siyâset-nâme*'nin tarafımdan hazırlanan metni henüz yayınlanmadığı için Selçuklu saray teşkilâtını yazarken, şu baskıları kullandım: Hâce Nizâmü'l-Mülk, *Siyerü'l-Mülûk (Siyâset-Nâme)*.

3) Askeri teşkilât için diğer kaynaklarla birlikte Fahr-i Müdebbir'im Âdâbu'l-Mülûk ve's-Şecâ'a ile, Mubârek Zengî'nin Feres-nâme adlı Farsça yazılmış eserlerini⁶,

4) İlk defa Sultan Alp Arslan tarafından bir devlet müessesesi olarak kurulan üniversiteleri, bir kültür kuruluşu olarak ele alırken, Turtûşî'nin Sîretü'l-Mülûk adlı Arapça yazdığı eserini⁷,

5) Toplum hayatı, kültür seviyesi, giyim-kuşam, beslenme sistemleri, Türk evi, ziraat ve hayvancılık bölümleri için Kâşgarlı Mahmud'un Divânü Lûgâti't-Türk adlı eserini⁸,

6) Dini siyaset adlı bölüm için ise, yeniden basılan eseri elinize aldığınız zaman göreceksiniz ki, bu konu için yep yeni bir metod uygulayarak, özellikle Abdü'l-Gâfir Fârisî'nin es-Siyâk adlı eserini⁹ kullandım.

nşr. Hubert Darke, Tehran 1337/1968, İngl. terc. H. Darke, Nizâm ul-Mulk, The Book of Government or Rules for Kings, London, 1960.

Nizâmu'l-Mülk, Siyâset-nâme yâ Siyerü'l-Mülûk nşr. Abdu'r-Rahîm Halhâlî, Tehran, 1320 Hicri-Şemsî. Bu sebeple Selçuklu saray teşkilâtının, benim yayınladığım Siyâset-nâme metnine göre, ilk fırsatta tamamlamak gerekeceği kendiliğinden anlaşılır.

⁶ İlk Kaynak için bkz. Brit. Mus. 487-8. İkinci Kaynak için bkz. Bursa. 211/4. Bu iki eser atçılığın konu edinmektedir.

Askerî Teşkilât için son derece önemli olan bu iki eserle birlikte atçılıkla ilgili olan veya olmayan birçok kaynak, ilk defa tarafımızdan kullanılarak, yine ilk defa ayrıntılı olarak bu bölüm yazılmıştır. (Bu hususta tam bir fikir edinmek için elimizdeki eserin bu bölümüne bakınız).

⁷ Turtûşî, Sîretü'l-Mülûk, Kahire 1306; ayrıca, Köprülü kitaphındaki el yazması (No: 1285) da kullanılarak, bu önemli bölüm meydana getirilmiştir. Kitap ele alındığı zaman görülecektir ki, benden önce aynı konuyu ele alan Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Dr. George Makdisi, Dr. Emel Esin, A.L. Tibawi, bu konunun şu veya bu yönünü işlemişlerdi. Biz, ilk defa, onların araştırmalarını da dikkate aldıktan başka, başta Turtûşî olmak üzere anakaynaklara dayanarak, bu konuyu bütün yönleriyle ortaya koymaya çalıştık. (Bu modern yazarların araştırmalarının adları ve mâhiyetleri için elinizdeki eserin ilgili bölümüne bakınız).

⁸ Kâşgarlı Mahmud'un bu dev eseri, önce Arap harfleriyle yayınlanmış (bkz. Mahmud b. el-Huseyn b. Muhammed el-kâşgârî, Kitâbu Dîvânî Lûgâti't-Türk, I, II, III, Dârü'l-Hilâfeti'l-(Aliyye [İstanbul], 1335); sonra da Türkçe tercümesi yayınlanmıştır : (Divânü Lûgâti't-Türk Tercümesi, çeviren: Besim Atalay, I, II, III, Ankara, 1940-1941, Divânü LLûgâti't-Türk Dizini, yazar: Besim Atalay, Ankara, 1948. (Bu dev eser Türk Dil Kurumu tarafından yeniden basılmışsa da, kardeş bir kuruluş olan Türk Tarih Kurumu'nun aslı üyesi bulunduğum halde, bu yeni baskıyı henüz elde edemedim).

Kâşgarlı Mahmud'un bu eserinde verdiği bilginin ne kadar güvenilir olduğunu göstermek üzere bir misâl vereceğim : Benim Giyim-Kuşam bölümünde Kâşgarlı Mahmud'un eserine dayanarak verdiğim nazari bilgi, minyatürlere tamamiyle uymaktadır. Bkz. Prof. Dr. Nurhan Atasoy, Selçuklu Kıyafetleri Üzerine bir Deneme, Sanat Tarihi Araştırmaları IV (1971), s. 111-151.

Bu emsalsiz kaynağı saydığım bölümler için, yine içte ve dışta ilk defa böylesine geniş olarak kullandığım halde, eserde daha birçok konuda son derece bol malzeme bulunmaktadır. "Macarlar'ın elinde böyle bir kaynak bulunsa, yüzlerce ilim adamı meşgul olur" diyen Prof. Dr. Şerif Baştav ne kadar haklı.

⁹ A. Fârisî, es-siyâk, nşr. R.Frye, London 1965. (Bu konu ile ilgili ek kaynaklarla modern araştırmacıların makaleleri elinizdeki kitabın ilgili bölümünde gösterilmiştir).

Böylece, Atatürk gibi ölümsüz bir Türk devlet adamı olan Alp Arslan'ın her yılına 100 sayfa düşecek şekilde oldukça ilmi bir eser meydana getirmiş bulunuyorum. (Bu sebeple, onun 25 Kasım 1072'de fani dünyadan göçüşünü bu eserimde vermemiştim).

Arada şu fark var : Alp Arslan'ın başında bulunduğu devlet Türk, İslâm ve dünya tarihi bakımlarından rolünü oynadıktan sonra tarih sahnesinden çekildiği halde, Atatürk'ün, bütünüyle yer yüzünden silinmek istenen Türk milletini kurtardıktan sonra, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti git-tikçe yükselerek ebediyete doğru yol almaktadır.

Yalnız, Atatürk'ün kurtardığı vatanın, son defa ve kesin olarak Selçuklular tarafından kurulduğunu unutmamak gerekir.

Başında bulunduğu devletin, yerini –birbirini takip eden– başka Türk devletlerine bırakarak, tarih sahnesinden çekilmesine rağmen, Alp Arslan'ın, tıpkı Atatürk gibi ölümsüz Türk büyükleri arasında yer alması için, onun çok kısa süren saltanatı sırasında gerçekleştirdiği şu iki eser yeter :

1 — Kültür alanında, vakıflarla işleyen burslu, yatılı, özel kütüphaneli devlet üniversitelerini kurması.

O kurduğu bu devlet müesseseseleri ile, eğitim ve öğretimde –bugün bile sağlanamıyan– fırsat ve imkân eşitliğini daha o zaman, yani bundan 927 yıl önce sağlamıştı.

2 — Türklerin asıl anavatanları Orta ve İç Asya'dan binlerce kilometre uzaklıkta, Asya ile Avrupa'nın birleştiği ülkede yeni bir Türk vatanının kurulmasını sağlaması.

O, kazandığı Malazgirt Meydan Savaşı (26.8.1071) ile Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i yenmek suretiyle Anadolu kapılarını Türklüğe açtı.

Tarihin her devrinde, o zamanın bilinen üç kıtasında, daima birkaç Türk devleti tarih sahnesinde bulunurdu. 29 Ekim 1923 tarihinde kuruluşundan, 1991 yılı Kasım ayına kadar bütün dünyada Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nden başka bağımsız bir Türk Devleti'nin bulunmayışı, Selçuklular'ın Anadolu'da kurdukları vatanın önemini ölçsüz şekilde artırmıştır.

Emperyalist, sömürgeci büyük devletlerin de yenilebileceğini ispat eden Atatürk, sömürülen esir milletlerin kurtulmalarını sağladığı gibi, onun kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, şimdi de bağımsız 5 Türk devletine örnek olmuş ve bu devletlerin lideri durumuna yükselmiştir.

Bu, Alp Arslan'ın kazandığı zaferin önemini son derece artırmaktadır.

Hele takip edilecek akılcı bir siyasetle Türkiye'nin liderliğinde, –dağılan Sovyetler Birliği'nin bıraktığı otorite boşluğunu dolduracak olan– “Bağımsız Türk Devletleri Topluluğu” kurulduğu takdirde, tarihin muhtelif

devirlerinde olduğu gibi, XXI. asrın da, B. Amerika ile Avrupa Birliği yanında üçüncü bir Türk süper gücünün meydana geleceğinden hiç şüphe etmemek lâzımdır. Bu takdirde, gerek kurucu Alp Arslan'ın, gerekse kurtarıcı Atatürk'ün Türklüğe hizmetleri, şüphesiz kat kat değer kazanmış olacaktır.

Öte yandan, "Bağımsız Türk Devletler Topluluğu"nu gerçekleştirecek olan zamanımız devlet adamı veya devlet adamları, tıpkı Atatürk ve Alp Arslan gibi, ölümsüzlük payesine erişeceklerdir.

Hayatının 50 yılını Türk tarihinin araştırılmasına vermiş emekdar bir Türk tarihçisi olarak bu müjdeyi verirken, Batılı devletlerle yaptığımız çifter çifter ittifaklara rağmen, fiilen içinde bulunduğumuz siyasi yalnızlıktan da bu sayede kurtulacağımız gibi, Avrupa Birliği'ne almamak için türlü türlü bahaneler ileri süren Avrupa devletleri, o zaman, kurdukları birliğe üye olmamız için kendileri ısrarla davette bulunacaklardır.

Görülüyor ki, içinde yaşadığımız dünya yetişilemeyecek kadar süratle değişirken, tarih anlayışı da aynı süratle değişmektedir. Zamanımızın ve gelecek zamanın olayları ile geçmiş zamanın tarih olayları arasında öylesine sıkı, derin ve ayrılmaz bağ vardır ki, tarihi dikkate almadan, zamanımız olaylarını anlamaya ve geleceğin problemlerini çözmeye hiç imkân yoktur.

Elimize geçen bu son fırsatı kaçırsak, Atatürk'ten beri -Avrupa çapında- yetişmiş devlet adamı boşluğunun bulunduğu yolundaki kanaatimiz haklılık kazanacaktır. Umarız ki, zamanımız devlet adamları, ellerine geçen çok müsait fırsatı kaçırmayarak, bu utandırıcı damgayı yemezler.

Yaptığımız bu açıklama ile, elinize aldığımız bu eseri, tabii bu seride yer alan veya almayan öteki eserleri, yalnız tarih yazan ilim adamları için değil, aynı zamanda tarih yapan ve yapacak olan devlet adamlarımıza da faydalı olmak için kaleme almış olduğumuzu belirtmeye çalıştık.

Son olarak şunu da ilâve edelim ki, elinizdeki eserin ve bu seride yer alan öteki eserlerin daha iyi anlaşılması için, önce, serinin 1. cildini oluşturan "Kuruluş Devri"nin başına yazdığımız ve içinde Türk târihinin özelliklerini türlü bakımlardan sözkonusu ettiğimiz "Giriş"i okumanız yerinde olur.

Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen
Kavaklıdere, 12.1.1991